

Teatry dawnej ul. Cegielnianej w Łodzi – wczoraj i dziś

dr inż. arch.

RENATA PRZEWŁOCKA-SIONEK

Politechnika Łódzka

Institut Architektury i Urbanistyki

ORCID: 0000-0003-4477-6399

Przedmiotem badań stały się cztery teatry usytuowane przy dawnej ul. Cegielnianej w Łodzi. Uzyskane wyniki prowadzą do uzupełnienia wiedzy o teatrach jednej ulicy w Łodzi, a przy okazji do uświadomienia czytelnikowi, jaką funkcję pełniły one w omawianym okresie.

Teatr stanowi jedną z najstarszych i najbardziej znanych form grupowej rozrywki w dziejach ludzkości. W wielonarodowościowej Łodzi od połowy XIX wieku występowały polskie, niemieckie i nieco później żydowskie grupy teatralne. Historia łódzkiego teatru zaczyna się w latach 40. XIX w., kiedy do Łodzi przyjechał prowincjonalny zespół teatralny I. Marzantowicza i dał pierwszy występ na Starym Mieście w wynajętej drewnianej szopie za jezdnej przy zbiegu ul. Zgierskiej i placu Kościelnego [1]. W następnych latach do Łodzi przybywały kolejne grupy wędrownie, wynajmując istniejące lokale, które z czasem zaczęły przekształcać się w stałe sceny. Istnienie stałych teatrów w Łodzi zapoczątkował w latach 60. XIX w. teatr Arkadia przy ul. Konstantynowskiej 14/16 (ob. Legionów) uruchomiony przez F. Sellina [2]. Był to budynek drewniany, przerobiony ze stajni, która wcześniej przeznaczona była dla wojska sprowadzonego przez prezydenta Traegera dla uśmierzenia buntu łódzkich tkaczy [3]. W roku 1898 przy Konstantynowskiej F. Sellin buduje drugi teatr Apollo, murowany z widownią na 800 miejsc [4]. W latach 70. XIX w. powstaje przy Piotrkowskiej 67 teatr Victoria. Od 1888 r. działała w nim pierwsza scena polska. Był to budynek murowany, jednopiętrowy z widownią na 600 miejsc. Na przetomie lat 70. i 80. XIX w. został wzniesiony, a w 1882 r. otwarty, teatr Thalia przy ul. Dzielnej 18 (ob. Narutowicza). Powstał on w wyniku przebudowy wcześniej istniejącej tu sali tanecznej Vogla. Budynek ten był murowany, dwupiętrowy, popularnie określany mianem teatru niemieckiego [2]. W 1901 r. w miejscu Arkadii powstaje Teatr Wielki, w owym czasie największy murowany teatr w mieście, mogący pomieścić 1250 widzów [5]. Przy

ulicy Cegielnianej na przetomie XIX/XX w. powstają aż cztery teatry, które stanowią przedmiot badań tego opracowania.

- teatr Urania usytuowany przy ul. Cegielnianej 34 (ob. Jaracza 2),
- teatr Polski usytuowany przy ul. Cegielnianej 63 (ob. Jaracza 27),
- teatr Colosseum usytuowany na rogu ul. Cegielnianej 16 i Zachodniej 53 (ob. Więckowskiego 13 i Zachodnia 95),
- teatr Scala usytuowany przy ul. Cegielnianej 18 (ob. Więckowskiego 15).

Obecną ulicę Jaracza wytyczono wraz z utworzeniem osady sukienniczej Nowe Miasto w latach 1821–1823 [6]. Wówczas otrzymała ona nazwę Podcegielnianej, którą w 1845 r. zmieniono na Cegielnianą. Ulica

ta prowadziła w kierunku wschodnim, gdzie powstawały miejskie cegielnie z polecenia Rajmunda Rembelskiego. W połowie lat 60. XIX w. przedłużono ulicę w kierunku zachodnim, o odcinek od ul. Piotrkowskiej do ul. Gdańskiej (d. Długiej), później powrócono do stanu pierwotnego, przez co nie miała ona jednolitej numeracji. Nazwa ulicy ma również odniesienie do jej nawierzchni, która od 1949 roku została wyłożona cegłą klinkierową [7]. W tym samym roku ulica przyjęła obecną nazwę – Stefana Jaracza (fot. 1.). Na znajdującym się niżej planie miasta Łodzi zostały oznaczone teatry usytuowane przy dawnej ulicy Cegielnianej, dziś ul. Jaracza i Więckowskiego (rys. 1.).

Usytuowanie dawnych teatrów na aktualnym planie miasta Łodzi

- Teatr Scala (ob. Więckowskiego 15, d. Cegielniana 18)
- Teatr Colosseum (ob. Więckowskiego 13, d. Cegielniana 16)
- Teatr Urania (ob. Jaracza 2, d. Cegielniana 34)
- Teatr Polski (ob. Jaracza 27, d. Cegielniana 63)

Rys. 1. Fragment planu miasta z oznaczonymi teatrami dawnej ul. Cegielnianej, obecnie ul. Jaracza i Więckowskiego

Ankieta - lipiec 2023

Część I - Informacje o wypełniającym ankietę

1. Płeć i wiek: _____

2. Wykształcenie: _____

3. Miejsce zamieszkania (miasto): _____

Część II - Teatry w Łodzi

1. Czy wie Pani/Pan ile teatrów funkcjonuje obecnie w Łodzi? 2-4
5-7
8-10

2. Czy potrzeb Pani/Pan je wymienić i wskazać adres występowania? _____

3. Czy wie Pani/Pan, który z funkcjonujących teatrów w Łodzi jest najstarszy? Proszę podać nazwę teatru. _____

Część III - Teatry dawnej ul. Cegielnianej

1. Czy zna Pani/Pan dawną nazwę ul. Jaracza? Jeśli tak, proszę podać nazwę. tak nie

2. Czy zna Pani/Pan liczby teatrów, które na przełomie XIX/XX wieku znajdowały się na dawnej ul. Cegielnianej (ob. Jaracza i części Wętkowskiej)? Jeśli tak, proszę podać liczbę. 1
2
3
4

3. Czy potrafi Pani/Pan wymienić nazwy istniejących na przełomie XIX/XX wieku teatrów urządzonych na dawnej ul. Cegielnianej? _____

4. Czy potrafi Pani/Pan określić jaką rolę pełniły w Łodzi na przełomie XIX/XX w.?

5. Jakich są głównych źródeł Pani/Pana wiedzy na temat przeprowadzonej ankiety? _____

Rys. 2. Wzór kwestionariusza ankiety

Fot. 1. Ul. S. Jaracza (d. Cegielniana) (opracowanie własne); źródło: archiwum autorki, 2023

W XIX wieku życie towarzyskie toczyło się głównie w piwnych ogródkach, cukierniach i kawiarniach. Okazją do spotkań towarzyskich dawały też zaszczerpione przez Niemców zabawy muzyczne i taneczne. Od połowy XIX wieku często organizowano

„widowska różnorodności” i widowiska cyrkowe [8]. Na przełomie XIX/XX w. popularne stały się występy kabaretowe, a także sztuki teatralne i projekcje filmowe. Celem artykułu jest wzbogacenie wiedzy na temat teatrów, ich usytuowania, historii i architektury. Użyte wyniki przeprowadzonych badań i analiz prowadzą do uzupełnienia luki związanej z teatrami jednej ulicy w Łodzi, a przy okazji do uświadomienia czytelnikowi, jaką funkcję pełniły one w omawianym okresie. W dotychczasowych badaniach nad historią Łodzi z przełomu XIX/XX w. temat teatrów nie został kompleksowo opracowany. Najwięcej temu zagadnieniu poświęciła A. Kuligowska, badając dzieje teatru łódzkiego, a także M. Leyko zajmująca się badaniami nad teatrem niemieckojęzycznym w XIX i XX wieku i teatrem żydowskim w Polsce. Pośrednio problem teatrów jest poruszany w wielu publikacjach, w tym na uwagę zasługują prace m.in. B. Król-Kaczorowskiej, S. Kaszyńskiego, S. Pytłasa, E. Krasińskiego, A. Rynkowskiej i wielu innych, których część zamieszczona została w bibliografii artykułu.

Metodyka

Przedmiotem badań stały się cztery teatry usytuowane przy dawnej ul. Cegielnianej w Łodzi (ob. Jaracza i część ul. Wętkowskiego). Do najistotniejszych metod badawczych należała analiza materiałów źródłowych, a w szczególności archiwalnych dokumentów i materiałów ikonograficznych. Badania prowadzone przez autorkę polegały na:

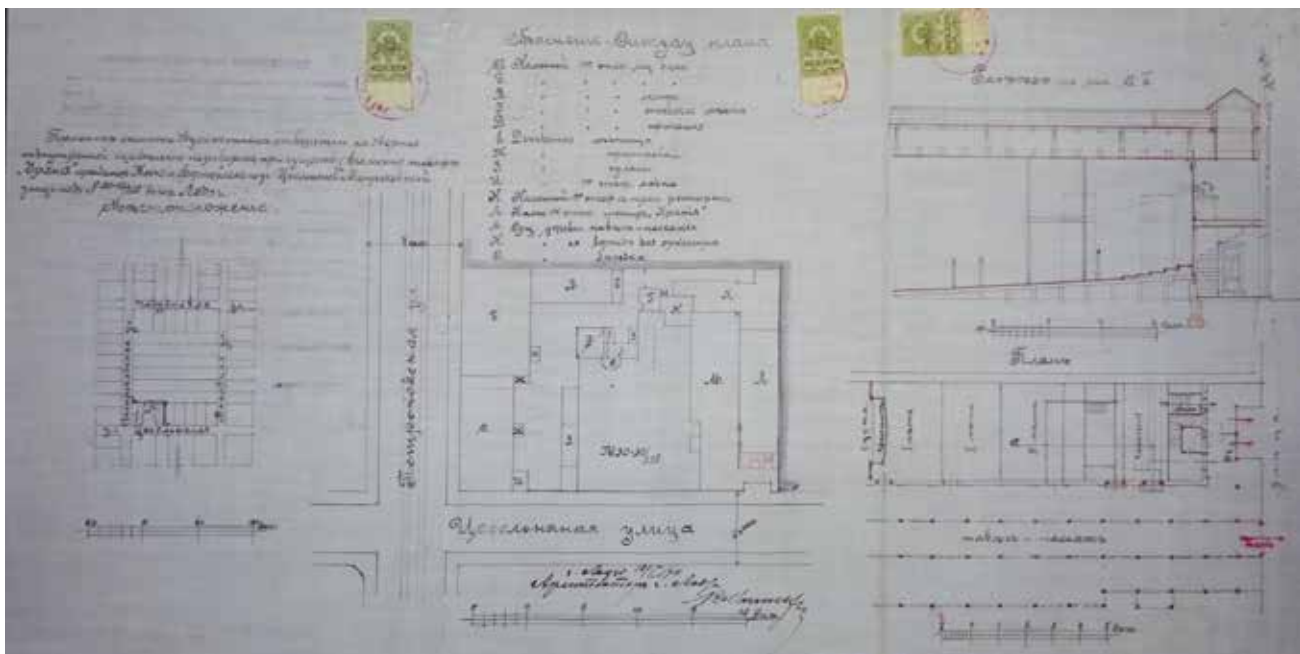
- prześledzeniu i rozeznaniu literatury przedmiotu;
- sporządzeniu i przeprowadzeniu autorskiej ankiety dotyczącej wiedzy mieszkańców Łodzi na temat historii i istnienia dawnych i obecnych teatrów łódzkich;

Stały teatr żydowski powstał w Łodzi dopiero na początku XX w.

- zebraniu i przeanalizowaniu dostępnych planów i materiałów archiwalnych, dzięki którym udało się uzyskać więcej danych uzupełniających literaturę przedmiotu;
- przeprowadzeniu wizji lokalnych miejsc, gdzie usytuowane były dawne teatry ul. Cegielnianej, oraz sporządzeniu dokumentacji fotograficznej.

Analiza materiałów archiwalnych i wyniki badań

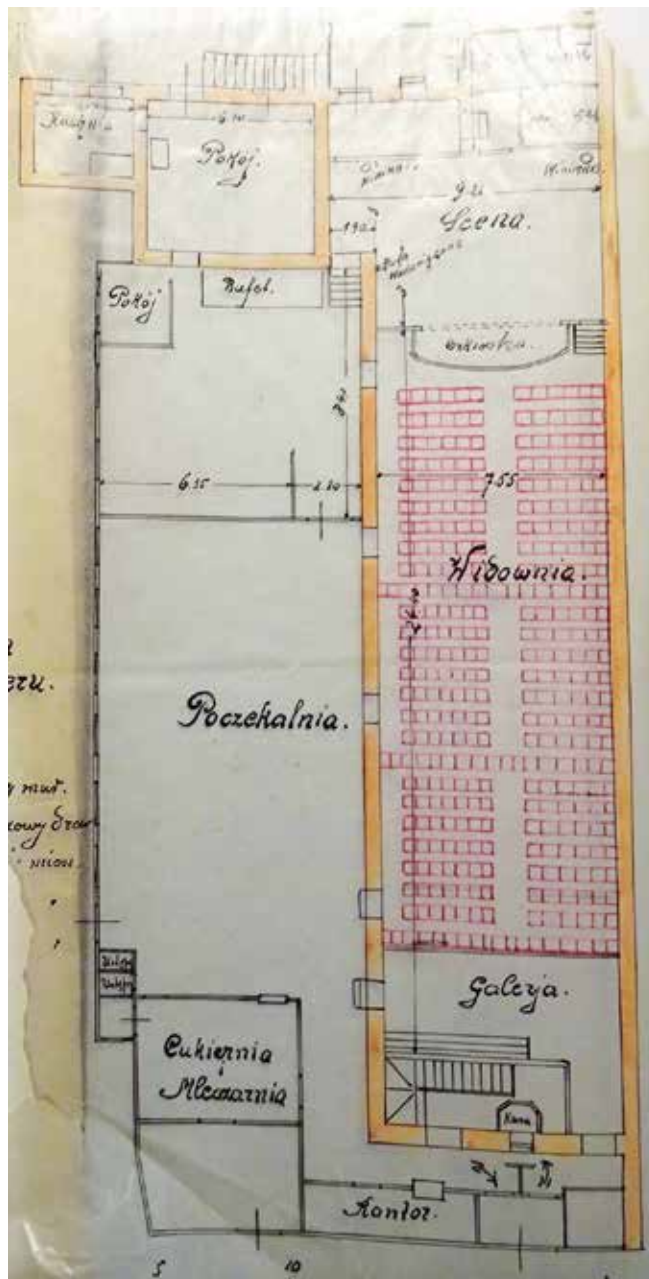
Pierwszym krokiem badań stało się sporządzenie i przeprowadzenie ankiety autorskiej, dzięki której była możliwa ocena stanu wiedzy mieszkańców na temat łódzkich teatrów. Ankiety przeprowadzono w lipcu 2023 r. Do przeprowadzenia badań wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego z zastosowaniem autorskiego kwestionariusza ankiety. Ankieta była anonimowa i zawierała 8 pytań otwartych (rys. 2.). Badaniu poddano 56 osób w przedziale wiekowym od 18 do 81 lat (36 kobiet i 19 mężczyzn). Spośród ankietowanych 2 osoby miały wykształcenie podstawowe, 3 zawodowe, 14 wykształcenie średnie i 37 osób wykształcenie wyższe. Pośród badanych 54 osoby były mieszkańcami Łodzi, 1 osoba pochodziła ze Zgierza. Druga część ankiety dotyczyła wiedzy na temat obecnych teatrów łódzkich. Należało określić liczbę obecnie funkcjonujących teatrów w Łodzi, gdzie większość badanych odpowiedziała prawidłowo

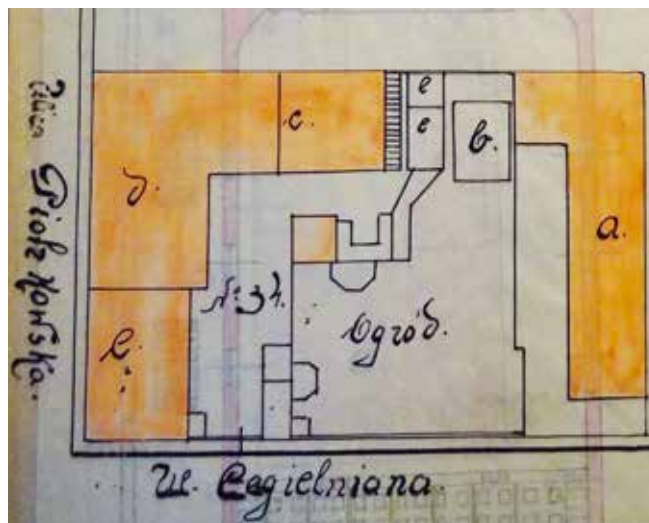
Rys. 3. Plan sytuacyjny, przekrój i rzut teatru Urania (1911 r); źródło: [19]

(47), 9 osób dało błędną odpowiedź. Na drugie pytanie prawidłowo odpowiedziało 31 osób, pozostałe 25 osób nie potrafiło wymienić i wskazać adresów wszystkich teatrów łódzkich. Na trzecie pytanie, dotyczące najstarszego funkcjonującego teatru, prawidłowo odpowiedziało 35 osób, pozostałych 21 osób dało błędne odpowiedzi. Trzecia część ankiety zawierała pięć pytań. Pierwsze dotyczyło ulicy Jaracza, a konkretnie poproszono badanych o podanie jej dawnej nazwy. Spośród ankietowanych 24 osoby odpowiedziały prawidłowo, 1 osoba odpowiedziała błędnie, a pozostałe osoby (31) nie udzieliły odpowiedzi. Na drugie pytanie dotyczące liczby teatrów przy dawnej ul. Cegielnianej 22 osoby zaznaczyły prawidłową odpowiedź, pozostałe 34 osoby oznaczyły błędną odpowiedź. Na trzecie pytanie dotyczące nazw dawnych teatrów przy ul. Cegielnianej nikt z ankietowanych nie potrafił wymienić nazw wszystkich czterech teatrów. Spośród badanych 12 osób podało nazwę teatru Urania, 6 osób – Teatru Polskiego i 1 osoba teatru Scala. Na czwarte pytanie dotyczące roli teatrów na przetomie XIX/XX w. wszyscy ankietowani wskazali funkcję kulturalno-rozrywkową. Ostatnie pytanie w ankiecie dotyczyło określenia i podania źródeł wiedzy biorących udział w badaniu na temat ankietowych pytań. Najczęściej pojawiająca się odpowiedź (zwłaszcza u młodszych ankietowanych: 18–30 lat) to internet i szkoła. Starsi ankietowani głównie wskazywali na media, takie jak: telewizja, radio, prasa. Przeprowadzona ankieta uświadomiła autorce, że wiedza na temat dawnych teatrów jest bardzo uboga, zatem potwierdziło to fakt, że tę wiedzę należy poszerzyć.

Jako pierwszy, przy ul Cegielnianej 34, powstał w 1907 r. teatr Urania zbudowany przez T. Junoda i E.J. Vortheilla. Z odnalezionych przez autorkę planów archiwalnych z lat 1911 i 1919 wynika, że był to murowany budynek, założony na planie wydłużonego prostokąta, z wejściami od ul. Cegielnianej i od strony podwórza. Największym pomieszczeniem teatru była szeroka na ponad 7,5 m i długa na ponad 24 m sala widowiskowa, podzielona na 3 sektory i galerię. Podłoga pod widownią była pochyła, co zapewniało dobrą widoczność sceny, która poprzedzona była wydzielonym miejscem dla orkiestry. Do sceny przylegał pokój z kuchnią (1919), który na wcześniejszym planie z 1911 r. został opisany jako restauracja. Prawdopodobnie była to stołówka przeznaczona dla pracowników teatru. Na wysokości I piętra budynek miał wydzielone pomieszczenie na projektor. Junod z Vortheilem traktowali projekcję jako uzupełnienie występów na żywo w jednym widowisku różnorodności [9] (rys. 3.). Z Dodatku Ilustrowanego tygodnika „Świat” dowiadujemy się, że wnętrze teatru było obszerne i miało elegancko przystrojoną salę dla 250 widzów, urządzonej według najnowszych jak na ówczesne czasy wymagań higieny i estetyki, mającą centralne ogrzewanie i elektryczne wentylatory [10]. Jaka była dekoracja wnętrza, wiele nie wiadomo. B. Król-Kaczorowska, opisując dekorację teatrów w Polsce, napisała: „Dekoracja scen była elementem istotnym, mającym przyciągać widza, co niegdyś w pierwszym etapie istnienia teatru publicznego w naszym kraju było tak ważne” [11]. Krótkie wzmianki o dekoracji omawianego teatru zamieścił Ł. Biskupski w swojej publikacji, z której wynika, że kurtyna była zdobiona, a pod sufitem, w rogach po bokach sceny, usytuowane były dwie kariatydy [9]. Budynek teatru sklepiony był dwuspadowym dachem o konstrukcji drewnianej. Elewacja teatru od strony podwórza została poprzedzona drewnianą werandą spacerową (na planie z 1911 r. nazwaną pasażem) o szerokości przekraczającej 6 m, która funkcjonowała jako poczekalnia. W niej znajdowało się wydzielone pomieszczenie mieszczące bufet i pokój. Po przeciwległej stronie znalazła się cukiernia, mleczarnia oraz ustępy (rys. 4.). Oprócz budynku Uranii w podwórzu posesji znajdował się teatr letni i ogród, a także dwa murowane, parterowe domy mieszkalne. Do jednego z nich od strony podwórza przylegał murowany parterowy budynek, oznaczony na planie jako skład (plan z 1911 r.). Być może stanowił on miejsce dla rekwizytów teatralnych. Jak wynika z planu z 1919 r., miejsce składu w późniejszym czasie zajął murowany dom mieszkalny (rys. 5).

Rys. 4. Rzut parteru teatru Urania (1919 r.); źródło: [20]

Rys. 5. Plan sytuacyjny posesji – Cegielniana 34 (1919 r.); źródło: [20]

Fot. 2. Dom handlowy „Magda” – ul. Jaracza 2; źródło: archiwum autorki, 2023

Fot. 3. Miejsce po dawnym teatrze Urania; źródło: archiwum autorki, 2023

Fot. 4. Teatr Polski (1911) – ul. Cegielniana 63; źródło: [22]

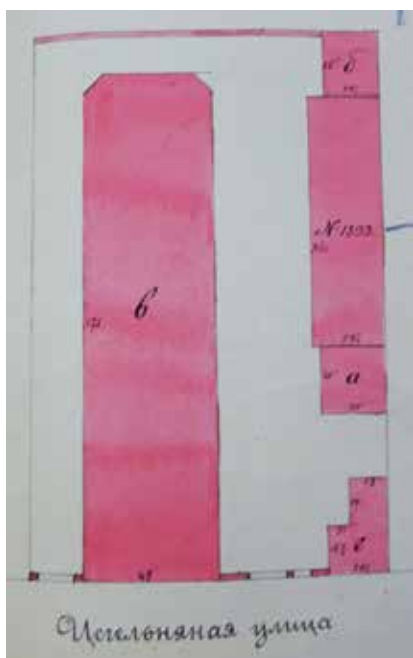
Fot. 5. Wejście do Teatru Jaracza (1950) – ul. Jaracza 27; źródło: [23]

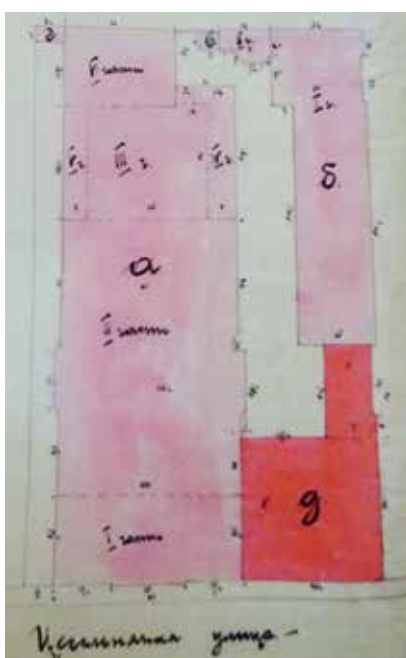
Fot. 6. Przebudowa teatru Jaracza (1960); źródło: [23]

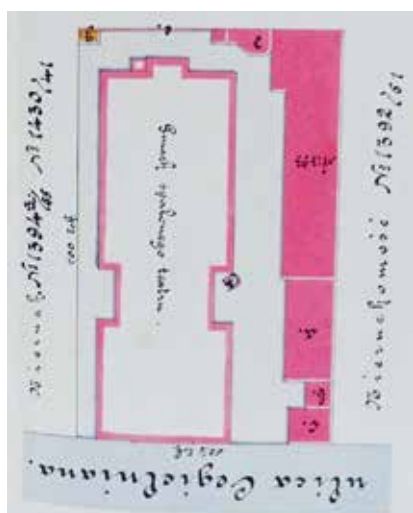
Fot. 7. Teatr im. S. Jaracza przy ul. Jaracza 27; źródło: archiwum autorki, 2023

Rys. 6. Plan sytuacyjny z 1894 r.; źródło: [21]

Rys. 8. Plan sytuacyjny z 1913 r.; źródło: [21]

Rys. 7. Plan sytuacyjny z 1911 r.; źródło: [21]

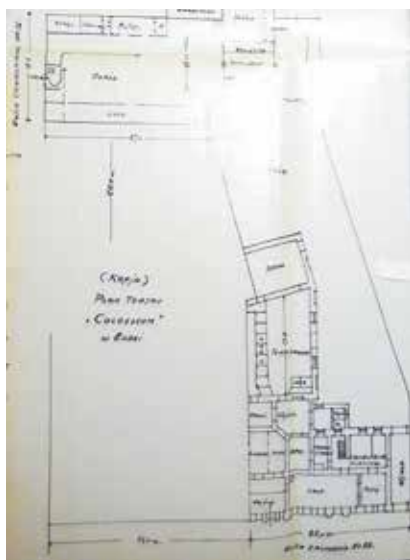
Program, jaki oferowała Urania, był bardzo urozmaicony, mający służyć rozrywce. Doskonale ilustruje to fragment tekstu zamieszczony w tygodniku „Świat” z 1909 r.: „Piosenka, ćwiczenia gimnastyczne, numery zapożyczone z cyrku, z kabaretu, z music-hallu, dają dyrektorowi bogactwo wielkiego wyboru” [10]. Obecnie budynek teatru Urania nie istnieje, zabudowania znajdujące się na posesji wyburzono w latach 50. i 60. XX w. W ich miejscu powstał dom handlowy „Magda” (fot. 2., fot. 3.).

Teatr Jaracza jest najstarszym teatrem funkcjonującym w Łodzi. Zanim zyskał obecną nazwę, znany był jako Teatr Polski (także jako Teatr Miejski). Teatr powstał w 1909 r. przy ul. Cegielnianej 63 na posesji należącej do Dawida Templa, który wydzierżawił Polskiemu Towarzystwu Teatralnemu

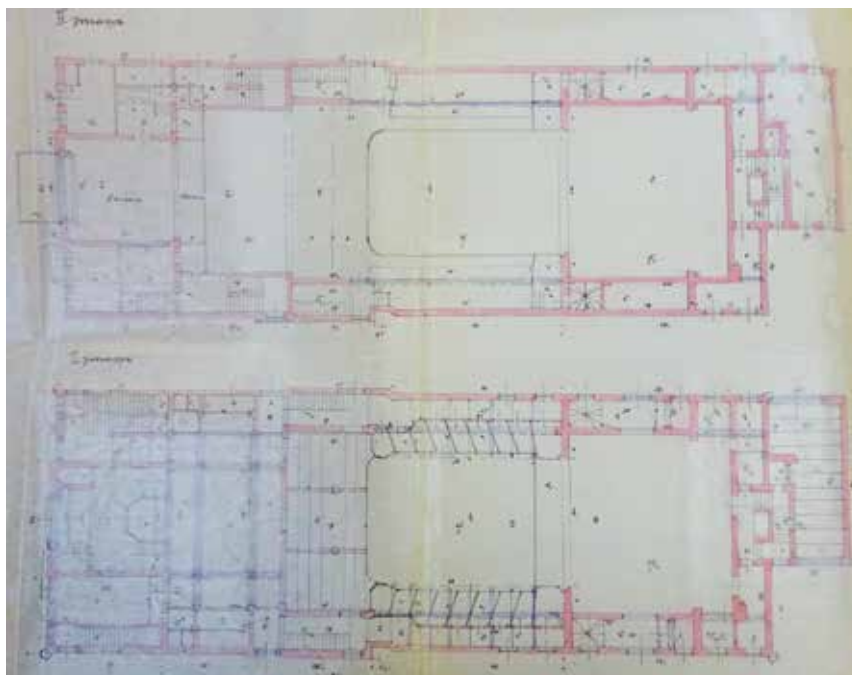
magazyny Towarzystwa Transportowego „Nadzieжда” [12] (rys. 6.). W ciągu 140 dni wzniesiono budynek teatru, który miał być tylko tymczasowym. Stało się jednak inaczej, nowo powstały budynek Teatru Polskiego przetrwał nie tylko pożar w 1911 roku, ale i kolejne burze oraz katastrofy dziejowe [13]. Zaprojektowany przez D. Landego i G. Landaua-Gutentegera powstał kosztem 40 tys. rubli i mieścił 836 miejsc. Był obiektem murowanym, z głównym wejściem w osi fasady, flankowanym przez dwie doryckie kolumny (fot. 5.). Pośpiech przy jego budowie sprawił, że zawodziło ogrzewanie

Utworzone stałe teatry nie skupiały życia kulturalnego Łodzi, a uczęszczanie do nich sfer zamożniejszych wynikało zazwyczaj z pobudek snobistycznych.

i urządzenia sceniczne [14]. Teatr był kilkakrotnie remontowany, najwięcej ucierpiał podczas wspomnianego pożaru. W 1911 r. na terenie posesji, wzdłuż granicy działki, znajdowały się także dwie jednopiętrowe kamienice mieszkalne, parterowy skład i dwa niewielkie sklepy (rys. 7). W 1912 r. Polskie Towarzystwo Teatralne zdecydowało się odbudować teatr i znacznie go powiększyć. Projekt odbudowy teatru wykonało trzech architektów: R. Miller, Banasz i S. Nebelski [3]. Z planów archiwalnych z roku 1912 wynika, że nowo odbudowany gmach teatru składał się z sześciu części, z czego trzy pierwsze były jednopiętrowe, dwie kolejne dwupiętrowe i ostatnia część była trzypiętrowa. Pierwszą część – frontową stanowiła strefa wejściowa, drugą – sala widowiskowa, trzecią zaś stanowiła scena. Kolejne dwie części były to garderoby, usytuowane po bokach sceny. Ostatnia, szóstą część, znajdująca się za sceną, była najwyższa, przeznaczona na urządzenia techniczne obsługujące scenę. Po odbudowie teatr zyskał nową, znacznie wyższą i szerszą widownię mogącą pomieścić 1160 osób. W wąskim foyer obok bufetów umieszczono dwie szatnie (rys. 8., rys. 9). Od czasu pożaru pozostała zabudowa znajdująca się na działce nie uległa zmianie, jedynie w miejscu niewielkiego sklepu od strony ulicy Cegielnianej powstał parterowy dom frontowy.

Rys. 10. Kopia planu teatru Colosseum w Łodzi; źródło: [20]

Rys. 9. Rzut parteru i pierwszego piętra Teatru Polskiego (1913); źródło: [21]

Dawny Teatr Polski, dziś Teatr im. Stefana Jaracza, do obecnych czasów służy celom teatralnym. Przy okazji generalnego remontu w 1960 r. wyburzono część frontową, wznosząc na jej miejscu piętrowy budynek szatni i modernistyczne foyer. Od czasu odbudowy po pożarze do dziś służy sztuce dramatycznej (fot. 4., fot. 5., fot. 6., fot. 7.).

O teatrze Colosseum, powstałym w 1912 roku na rogu ulic: d. Cegielnianej 16 i Zachodniej 53, wiadomo niewiele. Pomimo długich poszukiwań w literaturze przedmiotu i przejrzeniu wielu dokumentów archiwalnych niestety autorka nie natknęła się na konkretne informacje opisujące i ilustrujące ten teatr. W zasobach Archiwum Państwowego w Łodzi udało się odnaleźć jedynie kopie planu teatru Colosseum (rys. 10.). Na jego

podstawie można stwierdzić, że na posesji oprócz teatru stałego znajdował się również teatr letni. Główne wejście do teatru prowadziło od strony ul. Zachodniej. Był to obiekt murowany, o długiej – 88 m – fasadzie frontowej, w której z jednej strony znajdowało się wejście, z drugiej zaś przejazd bramny prowadzący na podwórze posesji, wprost do dużego ogrodu. W planie rzutu budynku przypomina literę L. Sala widowiskowa z wydzielonymi łozami była w planie zbliżona do prostokąta. Pomieszczenie to było nieduże, mierzyło zaledwie 19 m długości, dalej kwadratowa w planie, niewielka scena. W frontowej części budynku (strefa wejściowa) znajdowały się pomieszczenia uzupełniające, takie jak bufet, herbaciarnia, garderoby, a także dość duże pomieszczenie nazwane salą, które mogło

Fot. 8. Kamienica w miejscu dawnego teatru Colosseum; źródło: archiwum autorki, 2023

Fot. 9. Teatr Scala (1918–1922) przy Cegielnianej 18; źródło: [23]

stanowić poczekalnię. Pozostałą przestrzeń wypełniali korytarze i niewielkie schody, które świadczą o tym, że najprawdopodobniej część lub cały budynek był piętrowy. Od strony ul. Cegielnianej 16 (ob. Więckowskiego) znajdowało się drugie wejście prowadzące wprost do ogrodu i teatru letniego, usytuowanego w głębi podwórza. Obok sceny teatru letniego znajdowało się wydzielone miejsce dla orkiestry. Ogród po bokach ograniczały łoże dla widzów oraz zabudowania uzupełniające, służące aktorom i publiczności podczas występów. Należały do nich: bufet z kuchnią, sklep oraz garderoba dla aktorów. Jak wyglądały elewacje budynku teatru, niestety nie wiadomo, nie zachowały się żadne zdjęcia archiwalne. Można przypuszczać, że jak większość teatrów tamtych czasów, jego bryła dość skromna z umiarkowanym detalem architektonicznym. Teatr Colosseum zaliczamy do teatrów Variete, w których grane były sztuki o różnym charakterze, najczęściej rozrywkowym. Obiektem kierował Teodor Junod [3]. Obecnie teatr Colosseum i teatr letni wraz z towarzyszącą zabudową nie istnieją. W ich miejscu stanęła okazała, narożna dwupiętrowa kamienica o charakterze usługowo-handlowym (fot. 8.).

Stały teatr żydowski powstał w Łodzi dopiero na początku XX w. Jednakże pierwsze występy grup żydowskich sięgają lat 60. XIX w. [15]. Teatr Scala zbudowany został przez znanego łódzkiego adwokata S. Kobylińskiego przy współudziale E. Gundelacha w 1912 r. przy ul. Cegielnianej 18. Teatrem kierowali wówczas Juliusz Adler i Herman Sierocki [3]. Nie udało się odnaleźć planów archiwalnych tego teatru, jedynie archiwalne zdjęcie ukazujące jego elewację od strony ul. Cegielnianej. Porównując aktualną elewację budynku od strony ul. Więckowskiego (d. Cegielnianej) z archiwalnym zdjęciem z lat 1918–1922, ma się wrażenie, że praktycznie nic się nie zmieniło i jest to ten sam budynek. Jednakże jest zupełnie inaczej. W 1993 r. władze miasta zdecydowały o przeprowadzeniu generalnego remontu budynku, co skończyło się rozbudową i wybudowaniem niemal nowego obiektu [16]. Nowo

Fot. 10. Teatr Nowy (d. Scala) przy ul. Więckowskiego 15; źródło: archiwum autorki, 2023

powstały gmach wyróżnia się ciekawą i nowoczesną bryłą, widoczną i dostępną od ulicy Zachodniej 93. To tutaj obecnie znajduje się wejście główne do teatru Nowego, powstałego w miejscu dawnego teatru Scala, którego elewacja frontowa, od strony ul. Więckowskiego, została pozbawiona detalu architektonicznego. Brak bogatej ornamentyki, która niegdyś skupiona była w górnej części fasady, ijońskich gólców pilastrów o żłobionych trzonach, oddzielających poszczególne pionowe okien. Budynek jest dwupiętrowy z wejściem usytuowanym z boku elewacji (fot. 9., fot. 10., fot. 11.). Wkrótce po otwarciu teatr Scala reklamował się jako: „pierwszorzędnym teatrem różnorodności dla rodzin, najpiękniejszy teatr w Królestwie Polskim, dostępnym każdemu” [2]. Co świadczy o tym, że teatr ten wyróżniał się zarówno wyglądem (bogaty detal elewacji jak na tamte czasy i zapewne bogato dekorowane wnętrza), jak i dostępny dla wszystkich repertuarem. Teatr ten stał się sceną dla żydowskiej operetki i rewii, a później i przedstawień dramatycznych. Do roku 1933 teatr był wynajmowany zespołom żydowskim i teatrykom Variete. Przez krótki okres, w latach 50. XX w., w gmachu teatru funkcjonowały dwa zespoły: polski (Teatr Nowy) i żydowski (Teatr Żydowski). Obecnie jako łódzki teatr dramatyczny nosi nazwę Teatru Nowego im. Kazimierza Dejmki.

Podsumowanie

Powstanie czterech teatrów przy jednej ulicy jest rzeczą niespotykaną, zwłaszcza w mieście, które nie budziło w owym czasie dużego zainteresowania kulturą i sztuką. Teatr przez długi czas odbierany był jako widowisko rozrywkowe. Utworzone stałe teatry nie skupiały życia kulturalnego Łodzi, a uczęszczanie do nich sfer zamożniejszych wynikało zazwyczaj z pobudek snobistycznych [17]. Stosunek elity miasta do przedstawień teatralnych doskonale oddają słowa: „Na sztuce Łódź się zna bardzo mało. Kiedy jednak do miasta zawita jakaś „gwiazda” europejska, todzianie nie szczędzą grosza na nabycie biletów. Owszem, im miejsca są droższe,

Fot. 11. Teatr Nowy od strony ul. Zachodniej; źródło: archiwum autorki, 2023

tym urok wrażeń artystycznych zyskuje w ich oczach” [18]. Teatr był rozrywką powszechną, zwłaszcza dla inteligencji i mieszczaństwa. Życie kulturalne w teatrach łódzkich opierało się przede wszystkim na społecznej inicjatywie, która w walce o kulturę polską napotykała na duże przeszkody ze strony administracji carskiej, jak również burżuazji niemieckiej. Przyczynkiem do polepszenia się sytuacji łódzkich teatrów na początku XX w. zapewne było powstanie w 1903 r. pierwszego pod zaborami Polskiego Towarzystwa Teatralnego, w skład którego wchodzili przedstawiciele polskiej, niemieckiej i żydowskiej burżuazji. Teatrom w przełomie XIX/XX w. pobudowanym przy ul. Cegielnianej można przypisać pewne charakterystyczne cechy wspólne:

- ich usytuowanie (zazwyczaj w głębi posesji);
- plan i wielkość budynku (nieduże obiekty na planie zbliżonym do prostokąta);
- mało reprezentatywna, dość prosta bryła (zazwyczaj prosta forma z zastosowaniem umiarkowanego detalu architektonicznego);
- rodzaj repertuaru (zróżnicowany, lekki i popularny podporządkowany pod widza);
- publiczność (teatr bez względu na to, dla jakich widzów był przeznaczony, przyciągał jednocześnie Polaków, Niemców i Żydów).

Na przełomie XIX/XX wieku w Łodzi funkcjonowało łącznie siedem teatrów statych, nie licząc scen amatorskich znajdujących się przy niektórych zakładach przemysłowych bądź funkcjonujących przy organizacjach o charakterze zawodowym. Fenomen pojawienia się aż czterech teatrów (odgrywających znaczną rolę w mieście) na jednej ulicy jest rzeczą godną uwagi, zwłaszcza że w owym czasie miasto powszechnie było uważane za „prowincję” kulturalną. W przyszłości autorka ma nadzieję rozwinąć ten temat o pozostałe teatry łódzkie powstałe na przełomie XIX/XX wieku i opracować porównanie ich z tymi, które powstały na dawnej ulicy Cegielnianej.

Bibliografia

- [1] Kuligowska A., 1976, Trudne początki. Teatr Łódzki w latach 1844–1863, wyd. PWN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
[2] Kowalczyński K.R., 2011, Łódź przetemu wieków XIX/XX, wyd. Księży Młyn, Łódź.
[3] Kuligowska-Korzeniowska A., 1995, Scena obiecana, Teatr Polski w Łodzi 1844–1918, wyd. Łódzkie, Łódź.
[4] Stefański K., 2001, Jak zbudowano przemysłową Łódź, wyd. ROSIOŚK, Łódź.
[5] Stefański K., 2008, Atlas architektury dawnej Łodzi do 1939 r., Archidiecezjalne wydawnictwo łódzkie, Łódź.
[6] Rynkowska A., 1970, Ulica Piotrkowska, wyd. Łódzkie, Łódź.
[7] Kędziński D., 2012, Ulice Łodzi, wyd. Księży Młyn, Łódź.
[8] Piestrzeniewicz M., 2009, Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku, „Życie towarzyskie i kulturalne Łódzian w latach 1870–1914”, wyd. UŁ, Łódź.
[9] Biskupski Ł., 2013, Miasto atrakcji. Narodziny kultury masowej na przetomie XIX/XX wieku, wyd. NCK, Warszawa.
[10] Tygodnik ilustrowany „Świat” R. 4 (1909), nr 11, Warszawa (dodatek ilustrowany, s. 20–21).
[11] Król-Kaczorowska B., 1971, Teatr dawnej Polski. Budyńki. Dekoracje. Kostiumy, wyd. PWN, Warszawa.
[12] Praca zbiorowa pod red. S. Kaszyńskiego, 1980, Teatr przy ulicy Cegielnianej. Szkice z dziejów sceny łódzkiej 1844–1978, wyd. Łódzkie, Łódź.
[13] Praca zbiorowa pod red. E. Drozdowskiej i J. Siudzińskiego, 2013, Teatr im. Stefana Jaracza – przyczynek do historii stałej sceny polskiej w Łodzi 1888–2013, wyd. Teatr im. Stefana Jaracza w Łodzi, Łódź.
[14] Praca zbiorowa pod red. A. Kuligowskiej-Korzeniowskiej przy współpracy E. Drozdowskiej, Teatr przy Jaracza – 110 lat stałej sceny w Łodzi (1888–1998), wyd. Teatr im. Stefana Jaracza w Łodzi, Łódź.
[15] Puś W., 1998, Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914, wyd. UŁ, Łódź.
[16] Praca zbiorowa pod red. M. Baranowskiej i J. Podolskiej, 2010, Spacerownik łódzki, wyd. Druk Intro S.A., Inowrocław.
[17] Pyttas S., 1994, Łódzka burżuazja przemysłowa w latach 1854–1914, wyd. UŁ, Łódź.
[18] Prykowska-Michalak K., 2005, Teatr niemiecki w Łodzi. Sceny, wykonawcy, repertuar (1867–1939), wyd. UŁ, Łódź.
[19] Archiwum Państwowe w Łodzi, Zespół RGP, sygn. 39/1/0/4/11918.
[20] Archiwum miasta Łodzi, Zespół techniczny 1920, Zarząd Miejski w Łodzi, Akta: Plany sal teatralnych, zabaw i kinomatografów, sygn. 20580.
[21] Archiwum Państwowe w Łodzi, Zespół Towarzystwa Kredytowego w Łodzi, sygn. 39/476/0/-/2891/.

- [22] Zdjęcie archiwalne (1911), „Tygodnik Ilustrowany” nr 19/1911, Warszawa.
[23] Zdjęcie archiwalne (1960), Cyfrowe Archiwum Materiałów o Łodzi, Miastograf.pl.
[24] Zdjęcie archiwalne (1919–1922), Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 3/1/0/9/3875/1/1/242351.

DOI: 10.5604/01.3001.0054.0131

PRAWIDŁOWY SPOSOB CYTOWANIA
Przewłocka-Sionek Renata, 2023, Teatry dawnej ul. Cegielnianej w Łodzi – wczoraj i dziś, „Builder” 12 (317). DOI: 10.5604/01.3001.0054.0131

Streszczenie: Tradycje teatralne Łodzi sięgają przetomu XIX/XX wieku. Dawna ulica Cegielniana, obecnie Jaracza, i część ulicy Więckowskiego były obszarem, przy którym w omawianym okresie znajdowały się aż cztery teatry. Poziom i repertuar łódzkich teatrów były zmienne i różnicowane, odzwierciedlające sytuację ekonomiczną i społeczną panującą w mieście. Celem badań prezentowanych w niniejszym artykule jest wzbogacenie wiedzy na temat teatrów, ich usytuowania, historii i architektury. Przyjęta w artykule metoda badań ma charakter analityczno-poznawczy. Opiera się w głównej mierze na analizie dostępnych materiałów archiwalnych i literaturze przedmiotu. Uzyskane wyniki prowadzą do uzupełnienia luki związanej z teatrami jednej ulicy w Łodzi, a przy okazji do uświadomienia czytelnikowi, jaką funkcję one pełniły w omawianym okresie.

Słowa kluczowe: teatr, architektura, kultura, historia

Abstract: THEATERS OF THE FORMER CEGIELNIANA STREET IN ŁÓDŹ – YESTERDAY AND TODAY. The theatrical traditions of the city of Łódź date back to the turn of the 19th and 20th centuries. Former Cegielniana Street, now Jaracza and part of Więckowskiego street, was a street with as many as four theaters in the elaborated period. The level and repertoire of Łódź theaters was varied and changeable, reflecting the economic and social situation prevailing in the city. The aim of the research presented in this article is to enrich the knowledge about these buildings, their location, history and architecture. The method of research adopted in the article is analytical and cognitive. It is based mainly on the analysis of available archival materials and literature on the subject. The obtained results lead to filling the gap related to the theaters of one street in Łódź, and at the same time to make the reader aware of the role they played in the discussed period.

Keywords: theatre, architecture, culture, history